

Lotin va qadimgi ingliz tillarining tibbiyotning urologiya va ginekologiya sohalaridagi ahamiyati

Rasulova Nilufar Abuvossiyevna

nilufar_rasulova@inbox.ru

O'zDJTU Ingliz tili amaliy aspektlari kafedrası
o'qituvchisi, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadimgi ingliz va lotin tillaridan kelib chiqqan urologiya va akusher-ginekologiyaga oid terminlar tahlilga tortilgan va ma'nolari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: inson tanasi, bachadon, buyrak, siydik pufagi, siydik tahlili, ma'no

Lotin tili zamonaviy dunyoda muhim madaniy hodisa bo'lib qolmoqda. Bu "o'lik til" siz inson faoliyatining ko'plab sohalarini tasavvur qilib bo'lmaydi. Roman tillariga asos vazifasini o'g'zaki lotin tili bajaradi. Shu bilan birga adabiy lotin tili kitobiy, "ilm" tili sifatida sun'iy ravishda o'sishni Garbiy Yevropada yana 100 yillar mobaynida o'rta asrlar davrida - o'rta asr lotini, yuksalish (XIV-XVI asrlar) davrida gumanitar lotin nomi bilan davom ettirdi. Lotin tilida o'qitildi, ilmiy asarlar yaratildi. Qadimgi yunon va arab hakimlari asarlari lotin tiliga o'girildi. Abu Ali ibn Sinoning "Tib qonunlari" asari XII asrdayoq lotin tiliga o'girilib, qariyb XVI asr oxirigacha Yevropada tibbiyotni o'qitish uchun asosiy manba sifatida foydalanib kelindi (Israilova, 2016, p. 25).

Urologiya sohasi XVII va XVIII asrdan boshlab mustaqil ravishda keng o'rganila boshlangan. XVIII asrning boshlarida Schurig va Fezer bu sohaga oid qo'lyozmalarni tayyorlay boshlagan, lekin ushbu qo'lyozmalar afsuski, yo'qolib ketgan. O'n to'qqizinchi asrning o'rtalarida mikroskopik siydik tahliliga qiziqish ortib bordi: klavikula – kalit shaklidagi, tibia – nay kabi, fibula – Rim broshining shakli singari.

"Kidney" so'zi qadimgi inglizcha "cwið" – "bachadon" yoki "qorin" va "egg" – "tuxum" atamasidan kelib chiqqan. Yana boshqa manbalarga ko'ra, u qadimgi inglizcha "codd" – "xalta" so'zidan kelib chiqqan. Bu Codpiece-da bo'lgani kabi skrotumni ham anglatishi mumkin. Pyelo- (pyelogram, pyelonephritis, pyois) to'g'ridan-to'g'ri qadimgi yunoncha buyrak kidney ($\nu\epsilon\phi\rho\rho\varsigma$) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "buyrak" yoki "bel" degan ma'noni anglatadi. Pyelo- (pyelogramma, pyelonefrit, pyois) ham yunoncha, lekin u yunonlar uchun boshqacha ma'noga ega bo'lib, "havza" degan ma'noni anglatadi. "Pelvis" atamasi ham lotincha "havza" degan ma'noni anglatadi. Ikkala so'z ham proto-hind-yevropa tilidan kelib chiqqan bo'lishi mumkin (Neuburger, 1936, p. 23). Bu oxirgi tosh davrining juda qadimiy tili; u yo'qolib ketgan va endi faqatgina ilmiy izlanishlar orqaligina taxmin qilish mumkin. Bu, albatta, mantiqan to'g'ri keladi, chunki "pyelo" biz uchun buyrakni yig'ish tizimini anglatadi, "nephro" esa odatda buyrak tanasini yoki umuman buyrakni anglatadi.

Ushbu anatomik atamalarimiz qayerdan kelganini ko'rish uchun yaxshi imkoniyatdir. Garchi bu so'zlarning ba'zilar to'g'ridan-to'g'ri qadimgi Yunoniston va Rimdan kelib chiqqan va o'sha davrdagi tibbiy yozuvlarda (masalan, Galen asarlarida) ko'rish mumkin bo'lsa-da, anatomiya haqidagi bilimlarimizning aksariyati ancha keyinroq, 16, 17, 18 va 19 asrlarga to'g'ri keladi. Olimlar, anatomlar va shifokorlarning tili lotin va yunon tillarining aralashmasi edi, shuning uchun ular kashf etgan inson tanasining "yangi" sohaları ushbu tillardagi so'zlar yordamida tasvirlangan (Amaudov, 1964, p. 15).

Buyrak, yunoncha "oûron", "siydik" shuningdek, "suv" degan ma'noni anglatadi. Bu, albatta, bizga urologiya, siydik yo'llari kabi ma'nolarni beradi. Qizig'i shundaki, dastlabki so'zlarning bunday kelib chiqishi "suvga sho'ng'ish" ma'nosini ham o'z ichiga oladi. Siydik hosil bo'lganda, u buyrak po'stlog'i (lotincha "po'stloq") va medulla ("po'stloq yoki ilik") orqali o'tadi. Men Bowman kapsulasi (Ser Uilyam Bowman, 1816-1892) yoki Henle halqasi (Fridrix

Gustav Yakob Henle, 1809-1885) haqida, albatta, muhokama qilmoqchi emasman, chunki ular eponimdir. “Glomerulus” lotincha “ip” yoki “ip to’pi”ni anglatadi va birinchi marta 1782 yilda Aleksandr Shumlanski (1758-1795) tomonidan buyrakning mikroskopik tuzilishiga nisbatan ishlatilgan bo’lsa, 1855 yilda nemis anatomi Vilgelm Bush (1826-1881) “glomerulus” so’zini birinchi bo’lib ishlatgan (Rudzitis, 1973, p. 41).

Qovuq xalq tilidan, masalan, qadimgi inglizcha *Blaedre*, gollandcha *Blaar* va nemischa *Blatter* so’zidan kelib chiqqan. IX asrda Saksonlar tibbiy matnida, *Leechbook of Bald*, Blaedderwaerc og’riqli qovuqni tasvirlaydi. Biroq, “vesikal” so’zi lotincha “vesica” so’zidan kelib chiqqan bo’lib, “suyuqlikni o’z ichiga olgan idish” degan ma’noni anglatadi (Ivanova & Kolobaev, 2001, p. 33).

Qovuq ham, vesika ham “balon”ni anglatishi mumkin degan fikr bor; hayvonlarning siydik pufagi o’tmishda havo bilan to’ldirilgan va flotatsiya, jesters sharlari va futbol to’plari uchun ishlatilgan. Qizig’i shundaki, qadimgi inglizcha “blāwan” - “zarba berish” ma’nosini anglatadi.

Siydik pufagining tagida, albatta, ikkita kichikroq organ joylashgan bo’lib, bular urug’ pufakchalari (“kichik siydik pufagi” degan ma’noni anglatadi), lotincha “urug’” degan ma’noni anglatadi va ehtimol oldingi proto-hind-yevropacha, “se” “ekish” uchun olingan. Keling, “prostate” so’ziga ahamiyat qilaylik. Bu yunoncha “prostates” so’zidan kelib chiqqan bo’lib, “oldida turish” yoki “qo’riqchi” degan ma’noni anglatadi va u haqiqatan ham siydik pufagiga kirish joyi oldida turadi va infeksiyadan himoya qiladi (Znamenskaya & Berko, 2007, pp. 20–23).

Biz siydik sfinkterining yordami bilan siydikni siydik pufagida ushlab turamiz. Bu yunoncha “sphingein”dan olingan bo’lib, “qattiq ushlab” yoki “mahkam bog’lash” yoki hatto “bo’g’ish” degan ma’nolarni anglatadi (lekin bu afsonaviy Sfenks bilan bog’liq bo’lishi mumkin, agar siz uning topishmog’iga to’g’ri javob bermasangiz, sizni bo’g’ib o’ldirishi mumkin). Sfinkter so’zi Rim davrida Galen tomonidan anusdagi dumaloq siqilish mushaklarini tasvirlash uchun ishlatilgan (Amaudov, 1964, p. 15).

Lotin tilidan olingan “pubes”, “voyaga yetgan” yoki “yetuk” degan ma’nolarni anglatadi, bu tananing balog’atga yetishi bilan bu sohadagi o’zgarishlarni anglatadi. Pudendum, har ikki jinsning tashqi jinsiy a’zolarini bildiradi, lekin ko’proq ayollarga nisbatan qo’llaniladi. Lotincha “pudēre” so’zidan kelib chiqqan ushbu termin “uyalish” degan ma’noni anglatadi; Biz uni pudendal nerv va tomirlarda ham eshitamiz. Qizig’i shundaki, Galen “aidoion” so’zini ishlatgan, bu yunoncha, lekin ayni paytda “uyat” degan ma’noni anglatadi. Biz buni anatomiyada ishlatmaymiz, lekin u san’at tarixi va arxeologiyada jinsiy a’zolar tasvirlarini tasvirlash uchun ishlatiladi (Znamenskaya & Berko, 2007, pp. 20–23).

“Jinsiy olat” - lotincha so’z bo’lib, “quyruq” degan ma’noni bildiradi, lekin u Rimliklar davrida erkak jinsiy a’zosi ma’nosida ishlatilgan. “Glans” lotin tilida “yong’oq” degan ma’noni anglatadi. O’rta asrlardan to XVIII asrgacha ingliz tilida yozilgan tibbiy matnlarda “hovlining yong’og’i” iborasi tarzida qo’llanilgan. “Frenulum” lotincha “kichik jilov”, “prepuce” esa lotincha “sunnat terisi” so’zi bo’lib, oldingi va “pūtos” eski lotincha jinsiy olat so’zlaridan olingan (Neuburger, 1936, p. 23).

“Vulva” lotincha “o’rash” ma’nosini anglatgan. Biroq, bu so’z ilgari bachadon bilan sinonim bo’lgan bo’lishi mumkin. “Labia” “lablar”, “vagina” ham lotincha bo’lib, “qin” degan ma’noni anglatadi. “Clitoris” yunoncha “kleiein”, “o’rab olish”, “kleis”, “kalit” yoki “klitys” “tepalik”, “kleitoris” “kichik tepalik” degan ma’nolarni anglatadi (Ivanova & Kolobaev, 2001, p. 33).

“Scrotum” - zamonaviy lotincha so’z. U “kesish” ma’nosini anglatuvchi oldingi so’zlardan “teri” yoki terini bildiruvchi skortumdan olingan. Bu “charm xalta” yoki ehtimol, “titroq” ma’nosini bildiradi (Amaudov, 1964, p. 15). O’rta asr tibbiyot qo’lyozmalarida “skrotum” ko’pincha “hamyon” deb ataladi. “Moyak” lotincha “testis” “guvohlik berish”, “guvohlik” kabi ma’nolarni bildiradi. Ehtimol, ba’zi madaniyatlarda bo’lgani kabi, ayollar va amaldorlar o’z mulkiga ega bo’lishlari yoki sudda ko’rsatma berishlari mumkin emas edi. “Epididymis” “egizaklar” degan ma’noni anglatadi (yunonchadan epi- va

didumos), egizaklar, albatta, ikkita moyakdir. “Gubernaculum” moyaklarni buyrak hududidan inguinal (lotincha - chanoq) kanali orqali pastga, soʻngra skrotumga yoʻnaltiruvchi tuzilma lotincha “rul” maʼnosini bildiradi. Unga nom bergan Jon Hunter (1728-1793) hisoblanadi (Rudzitis, 1973, p. 41).

“Mushak” urologiyada koʻp mushaklar (lotincha detrus, pastga tushirish) va boshqa organlarga yetib borish uchun kesib oʻtadigan mushaklar haqida gap borar ekan, bu atama lotincha “sartor” soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, “oʻroq” maʼnosida ishlatiladi va mushak haqiqatan ham oʻroq shaklida boʻladi. Yamoq yoki tuzatish uchun lotin tilidagi “sarcire” termini XVII asrda tikuvchi, Sartor "sartorial" soʻzini beradi. Mushak tikuvchiga tikish uchun oyoqlarini kesib oʻtishga yordam beradi. Mushak soʻzi - lotincha – “mus” – “kichik sichqonchani kichrayishi”, qadimgi anatomist mushaklarni, oyoq-qoʻl mushaklarini yoki barmoq mushaklarini ikkala uchida uzun ingichka tendonlari va oʻrtada yogʻ qorinlari bilan kesib tashlagan. Mus sichqonchani yoki har qanday mayda kemiruvchilarni anglatadi, bu mushaklar anatomistlarga mayda sichqonlar yoki sichqonlarning uchli burunlari, semiz tanalari va uzun dumlarini eslatadi (Amaudov, 1964, p. 15).

Qadimgi ingliz va lotin tillaridan kelib chiqqan urologiyaga xos boʻlgan asosiy atamalar, taʼriflar va tushunchalarni oʻrganish orqali ushbu maqola ilmiy tilning nozik tomonlarini va uning tabiiy dunyo haqidagi bilimlarimizni shakllantirishdagi rolini yoritishga intiladi. Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, yuqorida izohlab keltirilgan terminlar oʻz-oʻzidan paydo boʻlmagan, balki maʼlum bir holat yoki vaziyat sababli paydo boʻlgan desak mubolagʻa qilmagan boʻlamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amaudov G. Terniinologia medica polyglotta. -Sorfia, 1964. p.15.
2. Israilova M.N. Lotin tili va tibbiy farmatsevtik terminologiya asoslari Tibbiyot oliygohi talabalari uchun oʻquv qoʻllanma, -T., 2016. p.25.
3. Ivanova G.N., Kolobaev V.K. Latin in anatomical terminology. - Saint-Petersburg, 2001. p.33.
4. Neuburger M. Aus der Vergangenheit der Urologie. Wien Klin Wochenschr 1936. p.23
5. Rudzitis K. Terminologia medica polyglotta T.J-II. -Riga , 1973. p.41.
6. Козуб Т.М., Краковецкая Г.А. Краткий перечень латинской терминологии по основным разделам терапевтической стоматологии. -Палтова, 1987. с.15.
7. Znamenskaya, S. V. Lotin tili tarixi va tibbiyot terminologiyasi. Lotin tilining umumiy madaniy ahamiyati / S.V.Znamenskaya, Z.V.Berko.- M .: FGOU "VUNMTS Roszdrav", 2007.- S. 20-23.